

Віра ПРОСАЛОВА,

*доктор філологічних наук, професор кафедри історії
української літератури та фольклористики
Донецького національного університету*

Є. МАЛАНЮК – ПОЕТ МИСТЕЦЬКИХ РЕФЛЕКСІЙ: ШТРИХИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ В ШКОЛІ

У статті простежується реакція Євгена Маланюка на художні твори його сучасників: Павла Тичини та Максима Рильського. Відзначено, що поет-емігрант відчув душевний злам Тичини й образно його охарактеризував. До Рильського виявив прихильне ставлення як до естета, який дбав про виразність художнього слова. Автор статті пропонує систему питань, що допоможе вчителю у підготовці до уроку. Стаття має методичну спрямованість.

Ключові слова: *рецепція, рефлексія, ремінісценція, підтекст.*

Уведення до шкільної програми творів Євгена Маланюка – це лише етап на шляху повернення спадщини великого поета, чий доробок гідно репрезентував Україну в світі, чия творча діяльність була спробою прориву у вільний світ. Віра поета в те, що «ввійде у складники держави, як криця й камінь слів» його, виявилася пророчою, ще раз підтвердивши, що геніям вдається передбачити і власне безсмертя, і майбутнє своєї держави.

Неординарна особистість Є. Маланюка, його подвижницька праця, спрямована на подолання комплексу нижчевартості, рабської покірності, його державотворчі зусилля – багатий матеріал для виховання національно свідомих громадян України. Нищівні поетові інвективи, хоч і викликали неоднозначну реакцію в сучасників, проте не лишали байдужими, вражали співвітчизників, змушували замислитися.

Потужний виховний потенціал віршів Є. Маланюка ще належним чином не використаний, бо «Маланюк, – як справедливо твердить Г. Ключек, – надто складний, а, головне, надто великий, щоб його можна було досягнути просто так – з ходу...».

Щоб досягти глибокого засвоєння віршів Є. Маланюка, на вивчення яких шкільною програмою відводиться три години, необхідно обрати найефективніші методи і прийоми роботи з учнями. За творчістю поета радимо провести, крім традиційних форм роботи, уроки-конкурси виразного читання, уроки-диспути, бесіди, літературні вечори. Лише продумана і цілеспрямована система заходів дасть можливість учням засвоїти цей складний матеріал.

При цьому доводиться враховувати національну заангажованість поета, що йшов у літературу, щоб надолужити те, чого не вдалося досягти визвольною боротьбою.

У школі вивчаються різні за тематикою вірші поета, отже, передбачається виявлення його еволюції як митця, зміни ідейно-естетичних акцентів. Особлива увага приділяється літературним зв'язкам автора, його ставленню до сучасників, які лишилися в Україні. Це дає можливість, по-перше, відчутти не лише його чутливість і зацікавленість літературним процесом в Україні, а й глибину передбачення, влучність оцінок; по-друге, розглядати український літературний процес як єдине ціле.

«Стилет і стилос» – це перша збірка поета, що вийшла у 1925 році у Празі. Відчуваючи себе представником недержавної нації, Є. Маланюк уже назвою цієї збірки окреслив функції поетичного слова: стилета і стилоса. Пояснюємо значення цих слів: стилет – невеликий кинджал із дуже тонким і гострим клинком, переважно тригранним; стилос – паличка для писання на вощаній дощечці. Назва збірки показова: вона символізувала вічне роздвоєння українського митця між покликанням і служінням суспільним інтересам, між прагненням реалізувати себе і загальнонародною справою.

Є. Маланюк прагнув, щоб його слово було гострим, як кинджал, тобто стало зброєю в умовах виборювання української державності. Водночас він був проти заземленого, однобокого розуміння проблеми, маючи на увазі історичну закономірність чи, висловлюючись точніше, приреченість митця недержавної нації на служіння національним інтересам, а не естетичним потребам. Якщо у вірші «Стилет чи стилос? Не збагнув...» виявилися вагання

поета, спроба окреслити протилежні сили, до яких може пристати творець, то у заключному вірші «Епілог» ці поняття врівноважувалися: між ними, стилетом і стилосом, з'являвся єднальний сполучник і. Поезія не могла піднятися ні політикою, ні соціологією, ні збройною боротьбою. Вона рівновелика і самодостатня, твориться тільки за її притаманними законами, непідвладними іншим сферам, крім мистецької.

У віршах збірки «Стилети і стилоси» поет замислюється над своїм місцем у житті, намагається з'ясувати «уроки» поразки. При цьому він чітко формулює: «Я – кривавих шляхів апостол...», вважаючи, що з брязкотом зброї минув час щемких зізнань. Час потребує «конструктивного чину», метою ж має стати власна державність. Поет береться завзято виборювати її словом – потужним і пружним, кутим із заліза, ведучи свої вірші, «як когорти». Долаючи солодкавість і розслабленість, притаманні українцям, він прагне бути національним поетом: «мотором», «механіком людських мас», «будівничим», «повстань майбутнього сурмачем». У першій збірці виявилися і такі притаманні поетові риси, як органічне залучення образів світової культури, введення їх у контекст національної історії, крицевість висловлювань.

Вірш «Сучасники» підтверджує зацікавленість Є.Маланюка літературним процесом в Україні, добре знання ним явищ мистецького життя, проникливість, точність оцінок. Є. Маланюк відгукується на творчість двох найбільших поетів України – П. Тичини і М. Рильського, оцінюючи їх здобутки і прорахунки.

Поезія М.Рильського приваблювала щирістю почувань, ніжністю тембру, зануреністю у світ мистецтва і краси, довершеністю форми. Його збірка «Синя далечінь», під впливом якої написаний вірш, вражала радістю буття, спектром літературно-мистецьких асоціацій, відтворенням образів, що стали символами краси і досконалості. Ключовий образ синьої далечіні виявлявся настільки багатим, що увібрав у себе всі вияви натхнення, насолоди, нетлінних мистецьких зусиль. Світ краси, творчості, гармонії дозволяв (хоч на мить) забути про щоденні турботи і дисонанси доби. Вірш підтверджує тепле

шанобливе ставлення до М. Рильського, якого поет називає своїм братом. Це уявна задушевна розмова з ним. Аналіз поезії здійснюється у процесі коментованого читання.

Після першого сприйняття твору й обміну враженнями доцільно зосередити увагу на з'ясуванні таких питань:

- Що підтверджує шанобливе ставлення Є. Маланюка до М. Рильського?

Є.Маланюк називає М.Рильського далеким братом, виявляючи до нього повагу як до колеги по перу, творця «коштовних ямбів». Поет розмовляє з ним щиро, тепло, задушевно.

- Чому поет-емігрант шанує М.Рильського ? Як про це сказано у вірші?

Є. Маланюк високо оцінює М.Рильського, бо для нього він еллін, естет, зразок служіння красі, яку він ставить понад усе, незважаючи на несприятливі обставини:

Краси веселий кондотьєре,
Несете хрест свій там, ген-ген,
Серед похмуро-рідних прерій;
Ви – еллін, схимник і Гоген!

- Як ви розумієте вислів «алхімік мудрих слів»?

Алхіміками називали тих вчених, які шукали «філософський камінь», який нібито лікував від усіх хвороб, вирішував усі проблеми. М. Рильський знайшов спосіб служити людям і красі. Цим способом стало його мудре, зважене слово.

- Як характеризують М.Рильського слова «краси веселий кондотьєре»? Обґрунтуйте їх правомірність.

Автор збірки «Синя далечінь» линує у світ прекрасного, досконалого, вічного, тому закономірно, що Є.Маланюк вважає його провідником у попередні мистецькі епохи, які лишили по собі нетлінні цінності. Словом кондотьєр підкреслюється зацікавлення давніми періодами розвитку людства, опозиційне ставлення до нечіткого сьогодення.

- На якій підставі автор називає його елліном ?

Еллінами називали стародавніх греків, які, як відомо, досягли значних успіхів у мистецтві. Отже, за поетичні здобутки, плекання краси Є. Маланюк вважає побратима елліном.

- Який хрест має на увазі поет, звертаючись до М. Рильського?

Поет, покликаний Музою, несе свій хрест, у муках творчості спочатку відкриває світ для себе, а потім себе світові, віднаходячи вищі істини. Не писати поет не може: це його хрест, його радість і мука, призначення і покликання, постійна напруга зусиль і самоспалення. Він вічний бранець Музи і її ревний прихильник.

- Що досягається характеристикою «серед похмуро-рідних прерій»?

Характеристикою похмуро-рідних прерій, тобто умов праці митця, підкреслюється недоброзичлива атмосфера, яка не сприяє творчій діяльності. Тим більше, що згодом автор конкретизує її чіткіше: «навколо – хащі й печеніги», тобто вороги.

- Підтвердіть, що Є.Маланюк у вірші «Сучасники» не лише малює внутрішній портрет поета-неокласика, а й імітує його стиль.

Є.Маланюку імпонували ерудиція М.Рильського, його звернення до мистецьких імен і шедеврів усіх часів та епох, тому ці риси стилю виявляються у першому вірші диптиха, оскільки автор увійшов у світ свого улюбленого поета, де співіснують, скажімо, Античність і Середньовіччя, оживають культурні здобутки.

- Знайдіть художні засоби у творі й з'ясуйте їх функцію.

Перша поезія диптиха багата на поетичні знахідки, які дозволяють висловитися стисло, образно. Так, наприклад, у кімнаті поета, названій келією, озивається «тиші ніжний спів». Оксюмороном передається така потрібна для самозосередження атмосфера, коли тиша аж дзвенить.

Поет вдається до алюзій. Згадкою про відомого художника Гогена він натякає на те, що М. Рильський – теж митець, причому великий, як і його попередник. І як кожен художник, він несе свій хрест, тобто виконує свою

місію на землі, поєднуючи земне і небесне, переживаючи прозу буття і радість творення. Метафорою карбувати підкреслюється відшліфованість, значущість ним створеного, а словом молитесь – вищий сенс творчої діяльності, своєрідне оприлюднення тих істин, які відкрилися завдяки спілкуванню з вищими силами. За допомогою епітетів («похмуро-рідні прерії», «коштовні ямби», «ніжний спів») образно-емоційний лад поезії стає виразнішим, промовистішим.

- Визначте стилістичні фігури у вірші, з'ясуйте їх функцію.

Інверсією акцентується слово тиша («тиші ніжний спів») як необхідна передумова творчого процесу. Вигуками ген-ген досягаються інтонації розмовного мовлення, уявного спілкування з далеким побратимом. Завдяки еліптичній конструкції («А в кельї – тиші ніжний спів...») вірш звучить напружено, ритмічно.

- Визначте розмір вірша.

Схема визначення віршового розміру:

Ще мо/ли/тєсь, да/ле/кий бра/те,

Се/ред зве/ни/го/род/ських піль.

Ще не сто/ми/лись кар/бу/ва/ти

В кош/тов/них ям/бах віч/ний біль.

Вірш «Ще молитесь, далекий брате...» написаний чотирьохстопним ямбом, тобто тим віршовим розміром, яким писав М. Рильський. І в цьому теж є певна закономірність: якщо вже писати про побратима, то його ж високим стилем.

Є. Маланюк переживає трагічні факти української культури, інтерпретує їх, оцінює. У полі його зору – один із найяскравіших поетів доби національного відродження – П. Тичина. На його думку, розбуджений добою поет інтуїтивно відчув силу космічних вібрацій і натхненно оспівав їх. Його рання творчість справляла враження метеора на тлі нічного неба, тобто Є.Маланюк передає особисте враження від творів свого колеги по перу.

- Як відтворюється у вірші картина національного піднесення?

Поет створює враження освяченості, закономірності цього піднесення, що відбувалося «під сурму архангела», тобто за згодою вищих сил. Автор свідомо вдається до біблійних ремінісценцій, зображуючи «воскреснувший човен», той ковчег, що був надією на порятунок і мав би нею стати, але не став для багатостраждального українського народу, чия історія густо зрошена кров'ю.

- Які назви збірок П.Тичини виникають у вашій уяві при читанні вірша?

Є. Маланюк натякає на ранні збірки «Сонячні кларнети», «Замість сонетів і октав», «В космічному оркестрі», «Плуг», що підтверджують не лише його пильну увагу до поезії сучасника, а й добре знання творів.

- Які асоціації викликає у вас образ «сонячно-ярого оркестру»? Намалюйте картину, яка виникла у вашій уяві.

Лунає великий оркестр. Мажорна мелодія, зненацька вирвавшись на волю і зазвучавши на всі лади, здавалось, заповонила весь світ, відгукнулася у натовпі і полинула далеко-далеко. Так чи, можливо, дещо інакше сприймалися «Сонячні кларнети» П.Тичини, що з'явилися у бурхливому 1918 році. Збірка стала справжньою подією літературного життя, вражаючи захопленим ставленням до світу, передчуттям радості тих, хто повірив у велич національних зрушень. І таких виявилось чимало.

- Який колір домінує у другому вірші диптиха? Чи випадково це? Яке враження справляє на вас цей колір?

Синій колір, що аж двічі згадується у творі, викликає відчуття далини, простору. Це колір неба, колір щасливих сподівань і надій, молодечого пориву у височінь, до недосяжного, але бажаного. Цим кольором створюється атмосфера передчуття, очікування.

- Чи справдилися надії П. Тичини на національне відродження? Як у вірші передається загибель поетових надій і сподівань?

П. Тичина сподівався на «сонцем налиті снопи», але період національного обудження, національної революції виявився короткочасним: бажаного врожаю не судилося збирати. Наприкінці вірша піднесений тон звучання

обривається: «Раптом ... брязнуло враз!». І від степових просторів повіяло «проваллям», «замогильним» співом. Поет малює символічну Офелію – божевільну бранку. Синій колір тепер справляє враження холодного, ворожого, адже степи – цей географічний простір України – знов половецькі, знов завойовані. Відчуваються у Є.Маланюка риси символістської поетики, імітація стилю раннього П.Тичини.

- Як ви розумієте вислів «одоробло північне»?

Поет так називає Росію – цього північного агресора. П. Тичині, як твердить В.Стус у праці «Феномен доби», «болить трагедія української національної революції, полум'я якої згасло у великому вогні всеросійської соціалістичної революції».

- Як підкреслюється у вірші контраст між багатобічним початком творчої діяльності П. Тичини та його подальшою творчістю?

Є. Маланюк зазначає: «...Від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась. /... в окривавлений Жовтень – ясна обернулась Весна». Слід віддати належне поетові, який ще у 1924 році відчув душевний злам, драму П.Тичини, яка стане очевидною пізніше, у 30-і роки.

- Чому, на вашу думку, Є.Маланюку здається «Жовтень окривавленим»?

Революція – це завжди боротьба, це торжество звірячих інстинктів, це неминуче кровопролиття, людські жертви, нищення здобутків культури. Жовтневі події мали для України фатальні наслідки, перекресливши і потопивши у крові національні змагання українського народу, тому Жовтень зображується кривавим.

- Чому дудка, на якій нібито гратиме тепер П.Тичина, названа «пофарбованою»?

Від кларнету, цього духового музичного інструменту, яким автор натякає на прекрасну збірку раннього П.Тичини, лишилася лише дудка, і то не справжня, а пофарбована, бо тепер поет співатиме не своїм природним голосом, а чужим, підробляючись під ідеологічні догми тоталітарного режиму.

- Що досягається «злото-синьою» кольоровою гамою?

Ця кольорова гама, поєднуючись із музичною, відповідає українському духовному світові, передає неповторний національний колорит.

- Що досягається нагнітанням у вірші складних новоутворень зі словом сонце?

Є. Маланюк, входячи у поетичний світ П. Тичини, вдається до відтворення його образної системи (плуг, вітер), імітує його стиль. З цією метою він створює нові слова від слова сонце («сонячно-ярий», «сонценосно»), якими передається музично-щемка атмосфера «Сонячних кларнетів».

- Як звучить поезія «На межі двох епох, староруського золота повен...»?

Поезія звучить піднесено, урочисто, адже мова йде про національний рух і його визначного співця, проте інтонації вірша змінюються. Різким дисонансом увірвалися слова: «Раптом ...брязнуло враз! І ридально навік розірвалось... І бездонним проваллям дихнула порожня луна». Так загинули сподівання на національний злет – і мажорні інтонації змінилися мінорними, зловіщими: «І по синіх степах дикий вітер повіяв примару, Щоб журить і жахать... Замогильний доноситься спів».

Бесіда, у процесі якої здійснюється опрацювання віршів Є.Маланюка, підпорядкована виявленню його реакції на твори мистецтва і їх творців. Запропоновані питання мають орієнтовний характер і можуть доповнюватися чи коригуватися вчителем. Для підготовки до уроку радимо скористатися такими працями:

Войчишин Ю. «...Ярий крик і біль тужавий...»: Поетична особистість Євгена Маланюка. – К.: Либідь, 1993. – 159 с.

Куценко Л. Боян степової Еллади. – Кіровоград, 1993. – 56 с.

Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2002. – 368 с.

Нахлік О. Письменник – Нація – Універсум: світоглядіві та художні шукання в літературі ХІХ – ХХ століть. – Львів, 1999. – С.84-189.

Салига Т. Залізних імператор строф... // Високе світло. Літературно-критичні студії. – Львів: Каменярь; Мюнхен: УВУ, 1994. – С.46-131.